

Κωνσταντίνος Κ. Παπουλίδης

ΠΕΤΡΟΣ ΙΒΑΝΟΒΙΤΣ SEVAST'JANOV (1811-1867).
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Ο Πέτρος Ιβάνοβιτς Σεβαστιάνωφ¹ γεννήθηκε στο Krasnoslobodsk του κυβερνείου Penzensk στις 4/16 Αυγούστου 1811 και πέθανε στην Πετρούπολη στις 10/22 Ιανουαρίου 1867². Ο πατέρας του, μεγαλέμπορος στο Krasnoslobodsk, εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του, το 1822, στη Μόσχα. Τα πρώτα γράμματα ο μικρός Πέτρος εξέμαθε με ιδιωτικούς δασκάλους στο σπίτι του. Κύριος όμως παιδαγωγός του υπήρξε ο Μ. Μ. Speranskij³. Συνέχισε την εκπαίδευσή του, ο μικρός Πέτρος, στη Μόσχα, στην ιδιωτική σχολή του Ι. Ι. Galuški⁴. Το 1826 γράφτηκε στη Νομική Σχολή του πανεπιστημίου της Μόσχας, από όπου έλαβε το πτυχίο του το 1830. Ένα πτυχίο που του χρησίμευσε, ασφαλώς, για να εισέλθει σε διάφορες υπηρεσίες ως υπάλληλος και μόνο, γιατί ούτε με τη νομική επιστήμη ασχολήθηκε, ούτε και στον τομέα της νομικής εργάστηκε. Το 1833 με 1836 υπηρέτησε ως δημόσιος υπάλληλος στον Καύκασο και αργότερα, μέχρι το 1851 ως πολιτικός υπάλληλος στη στρατιω-

1. Βιογραφικά στοιχεία για τον Π. Ι. Σεβαστιάνωφ βλέπε κυρίως στα ακόλουθα έργα, όπου και περισσότερη βιβλιογραφία: P. A. Bessonov, «P. I. Sevast'janov i očerk ego sobranija», *Sovremennaja letopis'* (παράρτημα του περιοδικού *Moskovskij vedomost'*) 1867, τεύχ. 14, σσ. 6-9). (Ανώνυμος), *Krestnyi Kalendar' na 1868 g.*, σ. 38 (Νεκρολογία). G. N. Gennadi, «Kratkie svedenija o russkikh pisatel'jah i učenyh, umerših v 1867 godu», *Russkij Arhiv* 1869, σσ. 2009-2012. (Ανώνυμος), «P. I. Sevast'janov», *Ėnciklopedičeskij slovar*, έκδ. F. A. Brokgauz-I. A. Ėfron 29 (1900) 294-295. E. Tarasov, «P. I. Sevast'janov», *Russkij biografičeskij slovar*, τόμ. 18, Πετρούπολη, 1904, σσ. 269-270. A. S. Uvarov, *Sbornik melkih trudov*, τόμος 3, Μόσχα, 1910, σ. 126. *Ličnye arhivnye fondy v gosudarstvennyh hraniliščah SSSR, Ukazatel'*, τόμος 2, Μόσχα, 1963, σ. 152. I. Ptuškina, «Gercen i Sevast'janov», *Prometej*, Μόσχα, 1968, τεύχος 5, σσ. 138-144. V. G. Zimina-G. I. Dovgallo, «Iz perepiski A. I. Gercena», *Zapiski Otdela rukopisej Gos. Biblioteki im. V. I. Lenina*, Μόσχα, 1976, σσ. 209-217. Vera Lihačeva, «P. I. Sevast'janov», στο συλλογικό έργο *Archeografičeskij čžegodnik za 1976 g.*, Μόσχα, 1977. A. I. Rogov, «P. I. Sevast'janov», στο συλλογικό έργο *Slavjanovedenie v dorevoljucionnoj Rossii-Biobibliografičeskij slovar'*, Μόσχα (Nauka), 1979, σσ. 301-302. *Rukopisnye sobranija gosudarstvennoj biblioteki SSSR, imeni V. I. Lenina, Ukazatel'*, tom. 1, vyp. 1 (1862-1917), Μόσχα, 1983, σσ. 139-151 (Gosudarstvennaja ordena Lenina biblioteka SSSR, imeni V. I. Lenina, Otdel rukopisej). G. Dovgallo, «P. I. Sevast'janov», *Moskovskij Žurnal* 1 (1993) 11-17. Ο ίδιος, «Sobirateľ'skaja dejatel'nost' P. I. Sevast'janova-Po materialam ego ličnogo arhiva-», *Drevnerusskoe iskusstvo, Balkany, Rus'*, Πετρούπολη, 1995, σσ. 242-255.

2. A. I. Rogov, *ό.π.*, σ. 301.

3. A. I. Rogov, *ό.π.*

4. *Rukopisnye sobranija gosudarstvennoj biblioteki SSSR, imeni V. I. Lenina...*, σ. 139.

τική διοίκηση της Πετρούπολεως. Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του, πραγματοποίησε πολλά ταξίδια στη Νότια Ρωσία, ιδίως στην Οδησσό και στη Χερσώνα, ενώ στο εξωτερικό (Δυτική Ευρώπη) πήγε για πρώτη φορά το 1840 και συνέχισε να πηγαίνει ως το 1866. Το 1851 συνταξιοδοτήθηκε και αφιερώθηκε στη συλλογή αντικειμένων τέχνης, χειρογράφων και εικόνων. Το 1859 με 1864 επανήλθε στην ενεργό υπηρεσία, αλλά στο υπουργείο παιδείας. Μετά το 1864 αφιερώθηκε αποκλειστικά στις συλλογές, όπως και πρώτα (1851 με 1859), αλλά τώρα συγκεντρώνει και φωτογραφίες χειρογράφων και αντικειμένων τέχνης.

Ο Π. Ι. Σεβαστιάνωφ είναι παγκοσμίως γνωστός ως συλλέκτης χειρογράφων, εικόνων, αντικειμένων λατρείας και αντικειμένων τέχνης. Είναι ακόμη παγκοσμίως γνωστός για το ενδιαφέρον του, το οποίο εστιάζεται στην προσπάθεια καταγραφής και φωτογράφισης χειρογράφων και αντικειμένων τέχνης του Αγίου Όρους, στα μέσα του 19ου αιώνα.

Το πρώτο ταξίδι του το πραγματοποίησε στο Άγιον Όρος το 1851. Για το ταξίδι του εκείνο έγραφε σε ανέκδοτο έργο του: *Το 1851 είχα την τύχη να επισκεφτώ για πρώτη φορά το Άγιον Όρος, για σύντομο χρονικό διάστημα... Στο διάστημα των έξι ημερών [που έζησα εκεί], είδα μερικά μοναστήρια και τις βιβλιοθήκες τους. Τότε μου γεννήθηκε η επιθυμία να επανέλθω για περισσότερο χρονικό διάστημα. Πολλά μοναστήρια έχουν τεράστιες βιβλιοθήκες με χειρόγραφα και τυπωμένα βιβλία. Μέχρι σήμερα όμως, λίγα από αυτά έχουν τακτοποιηθεί διότι είναι σε στοίβες. Εξάλλου, οι περιηγητές μπορούν να δουν κρυμμένα σπάνια χειρόγραφα, τα οποία για πολλούς αιώνες δεν έπιασε ανθρώπινο χέρι⁵. Επανήλθε στο Άγιον Όρος το 1857, μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, αλλά, στο μεταξύ των δύο ταξιδιών του διάστημα, μελέτησε την αγιορειτική βιβλιογραφία, αρχαιολογικά θέματα και παλαιογραφία. Γι' αυτό σημείωσε χαρακτηριστικά σε ανέκδοτο έργο του: *Θέλοντας να περάσω ένα καλοκαίρι στο Άγιον Όρος, αποφάσισα να μελετήσω τη φωτογράφιση, ώστε να αποκτήσω αντίγραφα χειρογράφων, acta... και αντικειμένων τέχνης, τα οποία φυλάγονται εκεί⁶. Ο Π. Ι. Σεβαστιάνωφ επισκέφτηκε το Άγιον Όρος πέντε φορές: Το 1851, το 1852, το 1857, το 1858 και το 1859 με 1860. Θα υποστηρίξουμε ότι οι τέσσερις πρώτες επισκέψεις πραγματοποιήθηκαν για τη γνωριμία των προβλημάτων και για την καλή διοργάνωση της πέμπτης και τελευταίας. Όσοι έγραψαν για την αποστολή Σεβαστιάνωφ του 1859 με 1860 υπο-**

5. Κρατική Βιβλιοθήκη Lenin (Μόσχα), Τμήμα χειρογράφων, Fond 270, M. 2347.

6. Ο.π.

γράμμισαν το γεγονός ότι αυτή πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα της Αυτοκρατορικής Ρωσίας, ότι χρηματοδοτήθηκε με το ποσόν των 16.000⁷ ρουβλίων και ότι, τέλος, η αποστολή αυτή ήταν πολυμελής. Η αποστολή του Σεβαστιάνωφ του 1859-60 είχε σαφείς οδηγίες της Αρχαιογραφικής Επιτροπής (=Archeografičeskaja Komissija) της Ακαδημίας Επιστημών της Ρωσίας. Σε γράμματα των Α. F. Gil'ferding, I. I. Gornostaen και Γαβριήλ Δεστούνη αναφέρονται αρχιτεκτονικά μνημεία, τοιχογραφίες, εικόνες, έγγραφα και άλλα αντικείμενα, τα οποία έπρεπε «να ανακαλύπτονταν» στις μονές του Αγίου Όρους⁸. Είναι προφανές ότι η αποστολή προετοιμάστηκε ώστε να συντάξει, από τη μέχρι τότε γνωστή βιβλιογραφία, κατάλογο των desiderata, τα οποία έπρεπε να συναντούσαν για να τα σχεδιάζαν ή να τα φωτογράφιζαν. Σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής, η αποστολή εργάστηκε στο Άγιον Όρος από το Μάιο του 1859 ως το Σεπτέμβριο του 1860. Αποτελούνταν από τον (επικεφαλής) Π. Ι. Σεβαστιάνωφ, το Ρώσο Granofski και το Γάλλο N. Vaudin, για τις φωτογραφήσεις των τοιχογραφιών, το Ρώσο F. Klages για τα αρχιτεκτονικά θέματα, το Βούλγαρο Ch. Christoforov, για φωτογραφήσεις γενικά, το Γάλλο A. Leborgne, για τοπογραφικά θέματα, το Ρώσο K. Zouze και τον Έλληνα Σπ. Δεστούνη, για την αντιγραφή των τοιχογραφιών και των χειρογράφων και, τέλος, το Ρώσο ιατρό P. Šejuc. Αναζήτησαν, αλλά δεν βρήκαν, έναν ειδικό επιστήμονα με γνώσεις ελληνικής και σλαβωνικής γλώσσας, καθώς και έναν ειδικό σε θέματα Χριστιανικής Αρχαιολογίας, αλλά ευτυχώς (έγραφε ο Σεβαστιάνωφ) που η αποστολή συνάντησε στο Άγιον Όρος, και μάλιστα στη σκήτη του αγίου Ανδρέου, το Ρώσο αρχιμανδρίτη Αντωνίνο Kapustin, οι γνώσεις και οι συμβουλές του οποίου βοήθησαν σοβαρά στις αναδιφήσεις των μελών της αποστολής στις διάφορες μονές του Αγίου Όρους⁹.

Ας μεταφέρουμε εδώ, όπως περιγράψαμε σε παλαιότερη μονογραφία μας, τη συνάντηση P. A. Sevast'janov-A. Kapustin στη βατοπεδινή σκήτη του αγίου Ανδρέου: *Όταν πήγε ο Αντωνίνος, κτιζόταν ακόμη η νότια πτέρυγα της σκήτης (σ. 134). Στη σκήτη αυτή έζησαν και εργάστηκαν οι Ρώσοι A. N. Murav'ev και P. I. Sevast'janov. Και οι δύο θεωρούνται κήτορες της σκήτης. Ο Αντωνίνος συνάντησε στη σκήτη ομάδα εργασίας οκτώ ατόμων (Ρώσων και Γάλλων) με επικε-*

7. *Rukopisnye sobranija gosudarstvennoj biblioteki SSSR, imeni V. I. Lenina...*, σ. 140. O Didron, aîné, («Expédition archéologique au Mont Athos», *Annales Archéologiques* 21 (1861) 174), αναφέρει 15.000 ρουβλία, με τη διευκρίνιση ότι 9.000 έδωσε η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ρωσίας και 6.000 το αυτοκρατορικό ζεύγος.

8. Κρατική Βιβλιοθήκη Lenin (Μόσχα), Τμήμα χειρογράφων, Fond 270, M. 2338.

9. Για περισσότερα βλ. Didron, aîné, «Expédition archéologique au Mont Athos», σσ. 173-174. Βλ. και V. Langlois, «Histoire du Mont Athos et de ses monastères d'après les documents rassemblés par le Conseiller d'État actuel de Sévastianoff», *Annales de philosophie chrétienne* 13 (1866) 165-181.

φαλής τον P. I. Sevast'janov, τον οποίο ονομάζει «στρατηγό». Η αποστολή ήλθε στη σκήτη έχοντας αποσκευές σαράντα κιβώτια. Στεγάστηκε σε δύο αρχονταρίκια και τα μέλη της εργαζόνταν «όλη την ημέρα» (σ. 136). Έκαμαν σκίτσα, έπαιρναν φωτογραφίες και συνέθεταν τοπογραφικά και αρχιτεκτονικά σχέδια. Για την πραγματοποίηση όμως αυτών των εργασιών, είχαν μαζί τους βιβλία και περιοδικά, γαλλικά και ρωσικά, στερεοσκόπια, μικροσκόπια, φωτογραφικές μηχανές, ηλεκτρικό τηλέγραφο, χειροκίνητο τυπογραφείο, ύλη λιθογραφίας και, γενικά, πολλά εργαλεία (σ. 136).

Σ' όλα αυτά, αναφέρει ο Αντωνίνος, πρέπει να προστεθούν και τα πολλά δώρα προς τους μοναχούς.

Με την ευκαιρία της γνωριμίας του Αντωνίνου με το προσωπικό της αποστολής του P. I. Sevast'janov στη σκήτη του αγ. Ανδρέου και τα διάφορα προβλήματα που συνάντησαν εργαζόμενοι στο Άγιον Όρος οι επισκέπτες, ο Αντωνίνος διασώζει ορισμένα περιστατικά, τα οποία νομίζω, ότι αξίζει να μεταφέρουμε εδώ.

Ο Αντωνίνος, στη συνέχεια της περιγραφής του¹⁰, εύχεται να επιτύχει η αποστολή, διότι οι μοναχοί πίστευαν, το 1859, ότι η φωτογραφία ήταν επικίνδυνη για το αντικείμενο τέχνης, ενώ ο ίδιος είχε αντίθετη γνώμη (σ. 137). Αναφέρει π.χ. ότι σ' ένα μοναστήρι, Γάλλος, της αποστολής Sevast'janov, ζήτησε από το βιβλιοθηκάριο να φωτογραφίσει χειρόγραφο που περιείχε κείμενο Θείας Λειτουργίας: «Πώς να δώσω το χειρόγραφο σε αλλόπιστο, είτε ο βιβλιοθηκάριος στον Αντωνίνο, το κείμενο αυτό κάποτε ήταν στην Αγία Τράπεζα» (σ. 137). Σε άλλο μοναστήρι, Επίτροπος της μονής είπε στον Αντωνίνο: «Κρίνετε μόνος σας. Είναι σωστό μπροστά σε θαυματουργή εικόνα να τοποθετούμε φωτογραφική μηχανή; Ο ίδιος ο Sevast'janov ως Ορθόδοξος δεν το έπραξε» (σ. 137). Είναι φανερό ότι ο φωτογράφος ήταν Γάλλος. Και ο Αντωνίνος συμπληρώνει γράφοντας ότι η Ορθοδοξία περισσότερο κερδίζει [από την εργασία των επιστημονικών αποστολών] και δεν χάνει, διότι ο εκκλησιαστικός και επιστημονικός κόσμος έχει υποχρέωση να διαφυλάξει όλα τα έργα τέχνης, τουλάχιστο φωτογραφίζοντάς τα (σ. 137). Και καταλήγει ότι, η αρχική υποχρέωση διοργανώσεως παρόμοιων αποστολών ανήκει στους Έλληνες (σ. 138)¹¹.

Εξάλλου, το 1859, ο P. I. Sevast'janov συνάντησε στο Άγιον Όρος και τον επίσκοπο Πορφύριο Uspenskij, τον οποίο προσεκάλεσε να εργαστεί με την ο-

10. Η σχετική περιγραφή αναφέρεται στο έργο του Αντωνίνου: *Zametki poklonika Svjatoj Gory*, Κίεβο, 1864. Εκεί ανήκουν και οι σελίδες, οι οποίες αναφέρονται σε παρένθεση στην παραπομπή.

11. Κ. Κ. Παπουλίδης, *Ο ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Kapustin (1817-1894): Συμβολή στην πολιτική της Ρωσίας στη Χριστιανική Ανατολή το 19ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 1993, σσ. 97-98 (Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, αριθ. 248).

μάδα εργασίας του, η οποία εγκαταστάθηκε στη σκήτη του αγίου Ανδρέου. Για την εργασία του αυτή, ο επίσκοπος θα αποκτούσε το ποσόν των 1.000 αργυρών ρουβλίων, ως αποζημίωση. Ο επίσκοπος δέχτηκε καταρχήν τη συνεργασία, αλλά με τον όρο ότι αυτή θα ήταν εθελοντική και ανιδιοτελής. Στις 10 Ιανουαρίου 1860, όμως, ο επίσκοπος Πορφύριος ειδοποίησε τον P. I. Sevast'janov ότι διακόπτει τη συνεργασία του, λόγω δυσκολιών του με τους εκκλησιαστικούς προϊστάμενους του. Γενικά, ο επίσκοπος Πορφύριος δεν επιθυμούσε τη συνεργασία με τον P. I. Sevast'janov. Από την αλληλογραφία του επισκόπου πληροφορούμεθα ότι ο P. I. Sevast'janov, από τη σκήτη του αγίου Ανδρέου, ζητούσε από τον επίσκοπο, ο οποίος ζούσε στη μονή αγίου Παντελεήμονος, να μεταφέρει διάφορα αντικείμενα, με σκοπό να τα φωτογραφήσει και να τα καταγράψει η ομάδα εργασίας του και ο επίσκοπος αναφέρει, σε γράμμα του, ότι δεν ήθελε να το κάνει αυτό, διότι οι μοναχοί της μονής του αγίου Παντελεήμονος του έδιναν να δει στο μοναστήρι, ότι ήθελε, αλλά όχι να μεταφέρει απ' το μοναστήρι (του αγίου Παντελεήμονος) στη σκήτη του αγίου Ανδρέου «αρχαιότητες που ανήκαν σε άλλους». Τέλος, κατά τον επίσκοπο Πορφύριο, ο P. I. Sevast'janov δεν είχε αρκετή επιχορήγηση και πλήρη ομάδα εργασίας. Βέβαια, θαύμαζε το έργο της αποστολής P. I. Sevast'janov, παρόλο ότι δεν είχε ζωγράφο μεταξύ των μελών της, εκτός από ένα Γάλλο, ο οποίος ασχολούνταν με τη φωτογράφιση των χειρογράφων (Το Γάλλο αυτό, ονόματι Vaudin, τον συνάντησε στο Πρωτάτο ο A. Proust το 1858)¹².

Εξάλλου, ο Γαβριήλ Σ. Δεστούνης, έδωσε οδηγίες στον P. I. Sevast'janov, πριν αναχωρήσει ο τελευταίος από τη Ρωσία για το Άγιον Όρος, όπου εργάστηκε το 1859 με 1860. Σήμερα οι *Οδηγίες* του Γ. Σ. Δεστούνη προς τον P. I. Sevast'janov βρίσκονται στην *Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη* της Πετρούπολεως¹³.

Είναι γεγονός ότι η αποστολή συνάντησε τεράστιες δυσκολίες. Η μεγαλύτερη υπήρξε, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Σεβαστιάνωφ, η *επίμονη απόκρουση των αντικειμένων από τους μοναχούς, η στέρηση της τροφής, ο καύσωνας του νότου ή το διαπεραστικό κρύο των ναών και των αποθηκών*¹⁴.

Παρόλο, όπως αναφέραμε ότι σπούδασε νομικά, ο Σεβαστιάνωφ, δεν υπήρξε επιστήμων-ερευνητής. Ορισμένα ρωσικά κείμενα τον αναφέρουν ως

12. Για περισσότερα βλ. Ant. Proust, «Voyage au Mont Athos», *Le Tour du Monde* 1 (1861) 103-138 (πρβλ. τις σσ. 111-112).

13. Για περισσότερα βλ. *Τα αρχεία των Ρώσων βυζαντινολόγων στην Πετρούπολη*, επιμέλεια I. P. Medvedev, Πετρούπολη, 1995, σσ. 18-20 και 33.

14. Κρατική Βιβλιοθήκη Lenin (Μόσχα), Τμήμα χειρογράφων, Fond 270, M. 2342. 2. 10-12, M. 2343, M. 2340. 3. 25, M. 2367 (επιστολές και σημειώσεις του Σεβαστιάνωφ).

αρχαιολόγο. Ο Σεβαστιάνωφ ήταν συλλέκτης. Ένας συλλέκτης όμως που αφιέρωσε τη ζωή του στη συλλογή κάθε είδους αντικειμένων, κυρίως αγιορειτικών, και πλούτισε τις βιβλιοθήκες, τα αρχεία και τα μουσεία της Ρωσίας.

Από συγγραφικής πλευράς είναι άγνωστος. Εκτός από μερικά σημειώματά του¹⁵ και την ομιλία του στην Académie des Inscriptions et Belles-Lettres του Παρισιού¹⁶, υπάρχουν οι ακόλουθες ανέκδοτες περιγραφές των ταξιδιών του, αποτέλεσμα των προσωπικών του σημειώσεων:

I. Očerok rabot na Afone (1857) (= Το χρονικό των εργασιών [μου] στο Άγιον Όρος-1857).

II. Otčet ekspedicii s kratkim opisaniem rabot ego (= Απολογισμός των αποστολών με σύντομες περιγραφές των εργασιών).

III. Kratkij otčet rabot, proizvedennyh na Sv. Gore Afonskoj ekspedicii dlja razyskannij vizantijskih svjaščennyh pamjatnikov (1860) (= Σύντομος απολογισμός των εργασιών τις οποίες πραγματοποίησαν οι αποστολές στο Άγιον Όρος, με σκοπό την αναζήτηση βυζαντινών ιερών μνημείων-1860)¹⁷.

Σε επιβράβευση της προσφοράς του, εκλέχτηκε μέλος της Ρωσικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, της Ρωσικής Γεωγραφικής Εταιρείας, της Ακαδημίας Καλών Τεχνών και το 1859 παρασημοφορήθηκε με το παράσημο του αγίου Βλαδιμήρου, 3ης τάξεως¹⁸.

Σύμφωνα με υπόμνημα, το οποίο παρουσίασε ο Σεβαστιάνωφ προς την πριγκίπισσα Μαρία, αδελφή του αυτοκράτορα της Ρωσίας Αλεξάνδρου Β' και πρόεδρο της Ακαδημίας των Τεχνών της Ρωσίας, η τελευταία (1859-1860) αποστολή στο Άγιον Όρος είχε τα ακόλουθα αποτελέσματα¹⁹:

I. Αντίγραφα παραστάσεων

1. Τοιχογραφίες. Οι συνεργάτες του Σεβαστιάνωφ έκαναν διακόσια αντίγραφα, μεγάλου σχήματος, τοιχογραφιών που βρίσκονται στα δέκα παλαιό-

15. P. I. Sevast'janov, «O svetopisi v otnošenii k arheologii», *Izvestija Imperatorskago Arheologičeskago Obščestva* 1858, τόμ. 1. Ο ίδιος, *Snimki s ikon i drugih drevnostej Sv. Gory Afonskoj iz sobranija P. I. Sevast'janova*, Πετρούπολη, 1859. Ο ίδιος, «Isčislenie zamečatel'nejših rukopisej, snjatyh g. Sevast'janovym v tečenie 10-timesjačnogo prebynanija na Afone», *Izvestija Imperatorskago Arheologičeskago Obščestva* 1859, τόμ. 2, σσ. 126-127. Ο ίδιος, «Arheologičeskaja ekspedicija na Afone g. Sevast'janova (s maja 1859 po sent'jabr 1860 g.)», *Sovremennaja Letopis Russkogo Vestnika* 1861, τεύχ. 1, σσ. 31-32.

16. *Rukopisnye sobranija gosudarstvennoj biblioteki SSSR, imeni V. I. Lenina...*, σ. 141.

17. Κρατική Βιβλιοθήκη Lenin (Μόσχα), Τμήμα χειρογράφων, Fond 270, M. 2346-2347.

18. *Rukopisnye sobranija gosudarstvennoj biblioteki SSSR, imeni V. I. Lenina...*, σ. 141 και J. A. Pjatnickij, «P. I. Sevast'janov i ego sobranie», στο συλλογικό έργο *Vizantinovedenie v Ėrmitaže*, Leningrad, 1991, σ. 15.

19. Για περισσότερα βλ. Didron, aîné, «Expédition archéologique au Mont Athos», σσ. 175 κεί.

τερα μοναστήρια του Αγίου Όρους. Για τα αντίγραφα αυτά χρησιμοποιήθηκε «περισσότερο από χίλια μέτρα χαρτί». Τα έργα του Πανσέληνου και της Κρητικής σχολής του 14ου αιώνα ήταν το κέντρο των αναζητήσεων. Αναφέρονται: Τοιχογραφίες με παραστάσεις των εορτών του Σωτήρος, της Θεοτόκου, έργα του Πανσέληνου στις Καρυές, και στις μονές Παντοκράτορος, Χιλανδαρίου, Βατοπεδίου, Μεγίστης Λαύρας. Ορισμένα αντίγραφα τοιχογραφιών είναι έγχρωμα.

2. Φορητές εικόνες. Με την ίδια μέθοδο έγιναν τριάντα αντίγραφα από φορητές εικόνες. Αναφέρονται: Εικόνες της Αγίας Τριάδος, των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, οι οποίες κατά την Παράδοση προέρχονται από τον Ιερό Ναό της του Θεού Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, εικόνες του Σωτήρος και της Θεοτόκου, τρεις θαυματοργές εικόνες του Αγίου Γεωργίου και, τέλος, εικόνες της Θεοτόκου με διάφορα επίθετα: *Η κυρία των Αγγέλων, Η Ελπίς των Χριστιανών*. Πολλά από τα αντίγραφα αυτών των εικόνων έγιναν έγχρωμα, όπως π.χ. το αντίγραφο της *Παναγίας της Τριχερούσας*.

3. Μικρογραφίες χειρογράφων. Τα χειρόγραφα και οι μικρογραφίες τους ήταν στο κέντρο των αναζητήσεων της αποστολής. Συνολικά τραβήξαν οκτακόσιες φωτογραφίες μικρογραφιών ή άλλων παραστάσεων, από τα χειρόγραφα του Αγίου Όρους, άλλες στο φυσικό τους μέγεθος και άλλες σε σμίκρυνση. Από αυτές, εκατό φωτογραφίες είναι αντίγραφα χρωματισμένα. Εξάλλου, τραβήχτηκαν οκτακόσιες φωτογραφίες από κεφαλαία γράμματα και διάφορα μικροσχέδια διαφόρων χειρογράφων.

4. Αντίγραφα ψηφιδωτών. Τα αντίγραφα ψηφιδωτών είναι δέκα. Από αυτά, τα οκτώ προέρχονται από ψηφιδωτά του Αγίου Όρους και δύο από ψηφιδωτά από το Δαφνί των Αθηνών, του 10ου και του 11ου αι. Το ένα είναι της Σταυρώσεως και το άλλο της Καθόδου του Σωτήρος στον Άδη. Τα αντίγραφα από ψηφιδωτά του Δαφνίου έγιναν κατά τη σύντομη μετάβαση μελών της αποστολής από τον Πειραιά στο Δαφνί, όταν περίμεναν, στον Πειραιά, το πλοίο που θα τους μετέφερε στο Άγιον Όρος²⁰.

5. Αντίγραφα αντικειμένων από σμάλτο. Τα αντίγραφα αντικειμένων από σμάλτο, σπάνιο υλικό των βυζαντινών χρόνων, είναι τέσσερα. Αναπαριστούν τη Σταύρωση, τον αρχάγγελο Μιχαήλ, τον αρχάγγελο Γαβριήλ και τον Ιωάννη Προδόχο.

6. Μεταξωτά υφάσματα. Τρία μεγάλου μεγέθους μεταξωτά υφάσματα έκαναν αντίγραφα, από σπάνια υφάσματα που υπάρχουν στο Άγιον Όρος. Αυτά

20. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι και ο αρχιμ. Αντωνίνος Kapustin, πριν αναχωρήσει για το Άγιον Όρος, από την Αθήνα, επισκέφτηκε το Δαφνί. Πρβλ. (αρχιμ. Antonin Kapustin), *Zametki poklonika Sfantoj Gory*, σ. 7 και Κ. Κ. Παπουλίδης, *Ο ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Kapustin (1817-1897)...*, σ. 93.

χρησίμευαν στο «κλείσιμο» της εισόδου του Ιερού Βήματος από τον υπόλοιπο Ναό. Είναι το λεγόμενο *καταπέτασμα*. Το πρώτο είναι σερβικό του 13ου αι. Το δεύτερο είναι αφιέρωμα του Ιβάν Δ΄, του Τρομερού, από τη Μόσχα. Εκεί παριστάνεται η *Δέσις*, δηλ. ο Χριστός μεταξύ της Θεοτόκου και του Ιωάννη Βαπτιστή. Το τρίτο είναι αφιέρωμα ενός Κομνηνού· «Εκεί παρατηρούμε έναν βυζαντινό αετό και μια επιγραφή σε γλώσσα που μέχρι τώρα δεν καθωρίστηκε»²¹.

7. *Ανάγλυφα*. Φωτογραφήθηκαν δέκα πέντε εικόνες από πέτρα, από μαστίχα και από μέταλλο. Οι παλαιότερες εικόνες λέγεται ότι είναι του 5ου αι. Οι εικόνες του Αγίου Δημητρίου και του Αγίου Γεωργίου έγιναν σε αντίγραφα, αφού χύθηκαν σε καλούπια.

II. Βάζα και ιερά σκεύη

Έγιναν εκατό αντίγραφα σταυρών διαφόρων ειδών και μορφών, από ξύλο, από μέταλλο και από πέτρα, μεταξύ των οποίων ορισμένοι έχουν μονογράμματα αλλά και επιγραφές. Εξάλλου, τραβήχτηκαν πενήντα φωτογραφίες που αναπαριστούν δισκοπότηρα, εγκόλπια, θυμιατήρια, κηροπήγια, λυχνίες, ποιμαντορικές ράβδους, δίσκους και άμφια. Ένα από τα δισκοπότηρα είναι ρωμαιοκαθολικό, σε γοτθικό στυλ του 15ου αι.

III. Αρχιτεκτονικά σχέδια

Τα μέλη της αποστολής έστρεψαν την προσοχή τους και στα αρχιτεκτονικά σχέδια των μονών του 9ου, του 10ου, του 11ου και 13ου αι. Σχεδιάστηκαν προσόψεις και εσωτερικοί χώροι των εκκλησιών, Αγίες Τράπεζες, διακονικά, καμπαναριά, πύργοι, τράπεζες, εικονοστάσια, παλαιά και νέα αγιάσματα ή δοχεία με αγιασμό, δάπεδα με ψηφιδωτά, παράθυρα με ναλοπίνακες, πλαίσια παραθύρων από γύψο, μπρούτζινες πόρτες, κολώνες και τέλος διάφορα σημεία των τοίχων, όπου υπήρχαν ανάγλυφα βυζαντινών αετών και άλλων σχημάτων.

IV. Παλαιογραφικά αντίγραφα

Τραβήχτηκαν τρεις χιλιάδες πεντακόσιες φωτογραφίες, όπου αναπαραστάθηκαν περίπου πέντε χιλιάδες σελίδες από διάφορα ελληνικά και σλαβικά χειρόγραφα του Αγίου Όρους.

V. Τοπογραφικά σχέδια

Τέλος, έγινε, σε εννέα μεγάλα φύλλα, ο τοπογραφικός χάρτης του Αγίου Όρους, όπου σχεδιάστηκαν τα δέκα σπουδαιότερα μοναστήρια και περίπου πενήντα διαφορετικά σχέδια μοναστηριών.

21. On y remarque un aigle byzantin et une inscription dont on n'a pu jusqu'à présent déterminer la langue». Didron, aîné, «Expédition archéologique au Mont Athos», σ. 176.

Συμπερασματικά νομίζω ότι μπορούμε να υπολογίσουμε το σύνολο των σχεδίων και των φωτογραφιών των συλλογών του Σεβαστιάνωφ, όπως το κατέγραψε ο ίδιος, ως εξής:

1.	200	αντίγραφα τοιχογραφιών,
2.	30	αντίγραφα φορητών εικόνων,
3.	800	φωτογραφίες μικρογραφιών από χειρόγραφα,
4.	800	φωτογραφίες κεφαλαίων γραμμάτων από χειρόγραφα,
5.	8	αντίγραφα ψηφιδωτών,
6.	6	αντίγραφα από σμάλτο,
7.	3	αντίγραφα μεταξωτών υφασμάτων,
8.	15	φωτογραφίες αναγλύφων,
9.	100	αντίγραφα διαφόρων σταυρών,
10.	50	φωτογραφίες διαφόρων αντικειμένων λατρείας,
11.		(άγνωστος αριθμός) αρχιτεκτονικών σχεδίων,
12.	3.500	φωτογραφίες χειρογράφων (για 5.000 περίπου χειρόγραφα),
13.	9	μεγάλα φύλλα: ο τοπογραφικός χάρτης του Αγίου Όρους,
14.	50	διάφορα σχέδια των μονών.

Σύνολο 5.471 αντίγραφα και φωτογραφίες
(εκτός των αρχιτεκτονικών σχεδίων)²².

Ας δούμε και τον απόηχο της παρουσίας του P. I. Sevast'janov στο Άγιον Όρος, στην ελληνική βιβλιογραφία, ιδίως με τους διαφορετικούς αριθμούς των φωτογραφιών: «Τη χρονιά που ο Σιμωνίδης έφευγε από το Άγιον Όρος μαζί με τις «αποκαλύψεις» του, ο Ρώσος στρατηγός *Pierre de Sevastianoff* πήγαινε εκεί για να κάνει τις πρώτες του φωτογραφίες, που πρέπει να ήταν δαγγεροτυπίες. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της δουλειάς του, καθώς και αυτό που ακολούθησε, ήταν αντιγραφές χειρογράφων και βιβλίων. Θα πρέπει εδώ να τονιστεί ότι η αντιγραφική αυτή εργασία του θεωρείται, στην ιστορία της φωτογραφίας, ως μια από τις πρώτες που έγιναν στον κόσμο, με τη φωτογραφική μέθοδο»²³. «Το 1858 ο *Sevastianoff* θα επανέλθει στο Άγιον Όρος συνοδευόμενος από μια μεγάλη ομάδα βοηθών, για τη συστηματική φωτογράφιση των βιβλίων και των χειρογράφων του. Ο αριθμός των φωτογραφιών που πήρε δεν είναι προσδιορισμένος, αφού κυμαίνεται από 2.000 ως 16.000

22. Ο.π., σσ. 174-179.

23. Βλ. Α. Ε. Ξανθάκης, «Η φωτογραφία στο Άγιον Όρος. Μια ιστορική αναδρομή», *Αγιορειτική φωτογραφία* 1, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 21. Πρβλ. και E. Stenger, *Die Photographie in Kulture and Technik*, Λειψία, 1938, σσ. 142-143.

πλάκες, σύμφωνα με διαφορετικές πηγές. Η ετήσια έκθεση της Société Française de la Photographie, το 1859 στο Παρίσι, θα φιλοξενήσει δείγματα της φωτογραφικής αυτής δουλειάς του»²⁴. Και η εφημερίδα *Αθηνά* (των Αθηνών) έγραφε σχετικά: «Ο Ρώσος στρατηγός Σεμπαστιάνεφ, όστις από δύο ετών ασχολείται μετά πολλών τεχνικών ίνα λάβη διά της φωτογραφίας τα αντίγραφα των αρχαίων χειρογράφων, όσα ευρίσκονται εις τα μοναστήρια του Άθωνος, την παρελθούσαν εβδομάδα αφίχθη εις την πρωτεύουσαν. Μεταξύ δε των πολυτίμων χειρογράφων, όσα αντεγράφησαν διά του τρόπου τούτου, διακρίνεται αντίτυπον της Καινής Διαθήκης του ενάτου αιώνος και έτερον των Ψαλμών του Δαυΐδ, όπερ, ως λέγεται, ανάγεται εις τον έβδομον αιώνα. Ο κ. Σεμπαστιάνεφ έχει δεκάδες χιλιάδες φωτογραφημένα αντίτυπα, άτινα θέλουσι lithογραφηθί εν Πετρούπολει και αποτελέσει σύγγραμμα, μέλλον να σταλή εις τας κυριότερας βιβλιοθήκας της Ευρώπης»²⁵.

Τέλος, ο G. I. Dovgallo αναφέρει ότι αν αθροιστούν οι εικόνες, τα εκκλησιαστικά σκεύη, τα χειρόγραφα σε πρωτότυπα και σε φωτογραφίες, τα εκμαγεία, τα σκίτσα, οι φωτογραφίες, τα σχέδια και οι χάρτες των περιοχών της Χριστιανικής Ανατολής και ακόμη τα βιβλία, τα χαρακτηριστικά, τα νομίσματα κ.ά., που συγκέντρωσε ο P. I. Sevast'janov από τις περιοδείες του επί ένα τέταρτο του αιώνα, τότε αυτά θα είναι περισσότερα από 20.000 αντικείμενα²⁶.

Και τίθεται το ερώτημα: Πού βρίσκονται σήμερα τα αντικείμενα που αποτελούν τη *Συλλογή Σεβαστιάνωφ*; Πριν από λίγα χρόνια οι Ρώσοι ερευνητές Ευγενία Granstrem και Igor Medvedev δημοσίευσαν ένα χρήσιμο κατάλογο των φωτογραφιών της *Συλλογής Σεβαστιάνωφ*, με το δικαιολογητικό ότι θέλησαν να συντάξουν τον κατάλογο όλων των φωτογραφιών που τραβήχτηκαν στο Άγιον Όρος, το 1859 με 1860, διότι οι παλιές περιγραφές αυτού του τμήματος της *Συλλογής Σεβαστιάνωφ* είναι λανθασμένες και έχουν ελλείψεις²⁷.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το δημοσίευσμά τους οι φωτογραφίες σήμερα βρίσκονται: α. Στο Τμήμα χειρογράφων και σπανίων βιβλίων της Κρατικής Δημόσιας Βιβλιοθήκης Saltikov-Šchedrin του Leningrad²⁸ (Fond 680). (Εκεί υπάρ-

24. Βλ. Α. Ξ. Ξανθάκης, ό.π., σ. 23. Πρβλ. και *Catalogue de la Troisième Exposition de la Société Française de la Photographie*, SFP, Παρίσι, 1859.

25. Βλ. Α. Ξ. Ξανθάκης, ό.π., σ. 23. Πρβλ. και εφημ. *Αθηνά* 7.1.1861.

26. G. I. Dovgallo, «Sobiratel'skaja dejatel'nost' P. I. Sevast'anova-Po materialam ego ližnogo arhiva», σ. 242.

27. E. Granstrem-I. Medvedev, «Photographies de documents Athonites (Collection P. I. Sevast'janov)», *Revue des études byzantines* 33 (1975) 277.

28. Πρόκειται περί της παλαιάς Αυτοκρατορικής (Εθνικής) Βιβλιοθήκης της Πετρούπολεως,

χουν φωτογραφίες, οι οποίες προέρχονται από τις μονές Αγίου Παντελεήμονος, Φιλοθέου, Ζωγράφου, Χιλανδαρίου, Ιβήρων, Αγίου Παύλου και Κωνσταντινίου. Εξάλλου, φωτογραφίες 7 τουρκικών εγγράφων δεν είναι γνωστό από ποια μονή προέρχονται). β. Στο Τμήμα χειρογράφων και σπανίων βιβλίων της Βιβλιοθήκης της Ακαδημίας Επιστημών του Leningrad²⁹ (Συλλογή αντιγράφων). (Εκεί υπάρχουν φωτογραφίες, οι οποίες προέρχονται από τις μονές Εσφιγμένου, Ζωγράφου και Αγίου Παντελεήμονος). γ. Στο Τμήμα χειρογράφων και σπανίων βιβλίων της Βιβλιοθήκης Lenin της Μόσχας (Fond 270). (Εκεί υπάρχουν φωτογραφίες, οι οποίες προέρχονται από τις μονές Αγίου Παντελεήμονος, Αγίου Παύλου, Ιβήρων και Ζωγράφου. Εξάλλου, και εδώ βρέθηκαν φωτογραφίες χωρίς καταγραφή: μια φωτογραφία χειρογράφου του έτους 1314, που αναφέρεται στη μονή Χιλανδαρίου, μια φωτογραφία χειρογράφου, που αναφέρεται στη μονή Φιλοθέου, οκτώ φωτογραφίες τουρκικών εγγράφων και μερικές φωτογραφίες του 19ου αιώνα).

Η Συλλογή Σεβαστιάνωφ είναι αποτέλεσμα ταξιδιών, ερευνών και εργασίας τουλάχιστο δύο δεκαετιών. Ο κάτοχός της, βλέποντας τον πλούτο που απέκτησε από τα διάφορα αντικείμενα, σκέφτηκε να τα δωρήσει στο κράτος. Την ίδια γνώμη είχαν και επιστημονικοί κύκλοι της εποχής του. Έτσι, πριν απ' το τέλος του πρώτου μισού του 19ου αιώνα, κυκλοφορούσαν γνώμες για ίδρυση βυζαντινού μουσείου στην Πετρούπολη ή στην πόλη Vil'no³⁰. Το 1850 άρχισε τη λειτουργία του το Τμήμα Χριστιανικής Αρχαιότητας στην Ακαδημία των Καλών Τεχνών της Πετρούπολης, όπου εκτέθηκαν μέχρι 1.200 αντίγραφα εικόνων, περίπου 200 σχέδια βυζαντινών αρχιτεκτονικών μνημείων, περισσότερα από 5.000 σελίδες αντίγραφα χειρογράφων και μέχρι 150 παλιές και ωραίες πρωτότυπες φορητές εικόνες από τη συλλογή του Σεβαστιάνωφ³¹. Αργότερα, όταν το 1862 ιδρύθηκε στη Μόσχα το μουσείο Rumjancev³², απέκτησε, από δωρεά του Σεβαστιάνωφ, τους χειρόγραφους κώδικες και τμήμα

όπου το 19ο και 20ό αιώνα εργαζόταν ο γνωστός Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς. Σήμερα ονομάζεται Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη Πετρούπολης.

29. Σήμερα ονομάζεται Βιβλιοθήκη της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών της Πετρούπολης.

30. Πρβλ. επιστολή του Α. V. Prohorov στον Α. V. Polovcen (Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη Πετρούπολης, Αρχείο Α. V. Polovcen, Fond 601, ed. hran. 659) και επιστολή του Ι. P. Kornilov στον Ρ. Ι. Sevast'janov (Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη Πετρούπολης, Αρχείο Ι. P. Kornilov, Fond 377, ed. hran. 215, 382).

31. Για περισσότερα βλ. Ε. Tarasov, «Ρ. Ι. Sevast'janov», *Russkij biografičeskij slovar'*, τόμ. 18, Πετρούπολη, 1904, σ. 270.

32. Ο ακριβής τίτλος του στα ρωσικά ήταν Moskovskij publičnyj i Rumjancevskij muzei. Μετά το 1917 ενσωματώθηκε στη Βιβλιοθήκη Lenin της Μόσχας, όπου, μέχρι σήμερα, στεγάζεται το Τμήμα χειρογράφων και σπανίων βιβλίων αυτής της Βιβλιοθήκης.

της συλλογής του και ακόμη, είναι γνωστό ότι, ο τελευταίος, ήθελε να δωρίσει όλα τα αντικείμενα αρχαιότητας, που είχε αποκτήσει απ' τα ταξίδια του³³. Έτσι, οι διάφορες συλλογές του Σεβαστιάνωφ, όσο ακόμη αυτός ζούσε, έγιναν κτήμα διαφόρων μουσείων. Εκτός από το μουσείο Rumjancev της Μόσχας, το οποίο αναφέραμε, αντικείμενα τέχνης και φωτογραφίες απέκτησαν η Ακαδημία Καλών Τεχνών, η Ακαδημία Επιστημών, η Αυτοκρατορική Δημόσια Βιβλιοθήκη της Πετρούπολεως, η Γεωγραφική Εταιρεία της Ρωσίας, η Ρωσική Αρχαιογραφική Επιτροπή, η Αρχαιολογική Εταιρεία της Ρωσίας και, ακόμη, μέρος των συλλογών του δεν πρόφτασε να μεταφερθεί στη Ρωσία και παρέμεινε στο εξωτερικό (Παρίσι, Ρώμη και Άγιον Όρος)³⁴. Τέλος, οι γκραβούρες, οι χαλκογραφίες και οι ξυλογραφίες του Σεβαστιάνωφ δωρήθηκαν από τον ίδιο στη Βιβλιοθήκη Cerkovskij της Μόσχας³⁵. Μετά το θάνατό του, οι κληρονόμοι του Σεβαστιάνωφ (είχε πέντε αδέρφια) συνέχιζαν να δωρίζουν διάφορα αντικείμενα των συλλογών στο μουσείο Rumjancev (Βιβλιοθήκη Lenin, μετά το 1917). Αυτό έγινε το 1898, το 1938, το 1941 και τη δεκαετία του '70³⁶. Εξάλλου, ορισμένα χειρόγραφα τα είχε δανείσει για μελέτη και δεν του επιστράφηκαν ποτέ³⁷. Έτσι, η Συλλογή Σεβαστιάνωφ «έσπασε», όσο ακόμη ζούσε ο συλλέκτης, και σήμερα δεν βρίσκεται σε ένα μουσείο.

Μπορούμε λοιπόν συμπερασματικά να αναφέρουμε ότι σήμερα οι διάφορες συλλογές του Σεβαστιάνωφ βρίσκονται κυρίως: α. Στο Τμήμα χειρογράφων και σπανίων βιβλίων της Κρατικής Βιβλιοθήκης Lenin της Μόσχας (GBL, Fond 269, και μετά το 1953: Fond 270). Σήμερα: Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη της Μόσχας. β. Στο Τμήμα χειρογράφων και σπανίων βιβλίων της Κρατικής Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Πετρούπολεως (GPB, Fond 680). γ. Στο Τμήμα χειρογράφων και σπανίων βιβλίων της Βιβλιοθήκης της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών στην Πετρούπολη (Συλλογή αντιγράφων αριθ. 564, 565). δ. Στη Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Καλών Τεχνών της Πετρούπολεως (Υ. 3.61). ε. Στο μουσείο Ėmmitaž της Πετρούπολεως και στ. Στο μουσείο Cerkovskij της Μόσχας³⁸.

Ως παράδειγμα αξιολογήσεως του έργου του Σεβαστιάνωφ μπορεί να α-

33. Για περισσότερα βλ. Κρατική Βιβλιοθήκη Lenin (Μόσχα), Τμήμα χειρογράφων, Fond 270, Μ. 2338.

34. Για περισσότερα βλέπε *Rukopisnye sobranija gosudarstvennoj biblioteki SSSR, imeni V. I. Lenina...*, σσ. 144-145.

35. *Ο.π.*, σ. 145.

36. *Ο.π.*

37. Για περισσότερα βλ. Κρατική Βιβλιοθήκη Lenin (Μόσχα), Τμήμα χειρογράφων, Fond 270, 235.

38. I. I. Sreznevskij, «Zapiska o fotografičeskikh snimkah P. I. Sevast'janova», *Izvestija Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademii Nauk*, 1858, t. 7, vyp. 5. P. I. Sevast'janov, «Arheologičeskaja ekspedicija na Afone g. Sevast'janova (s maja 1859 po sent'jabr 1860 g.)», *Sovremennaja Letopis Russkogo Vestnika* 1861, τεύχ. 1, σσ. 31-32. Didron, aîné, «Expédition archéologique au Mont

ναφερθεί η έκδοση το 1867, δηλ. λίγα μόνο χρόνια μετά την τελευταία επίσκεψη της αποστολής στο Άγιον Όρος, από το Γάλλο V. Langlois, της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου (χειρόγραφο της μονής Βατοπεδίου)³⁹, η οποία πραγματοποιήθηκε ύστερα από φωτογράφιση από την αποστολή του Σεβαστιάνωφ⁴⁰. Εξάλλου, οι φωτογραφίες της αποστολής Σεβαστιάνωφ αποτέλεσαν τη βάση των εκδόσεων των σημαντικότερων εγγράφων του Αγίου Όρους, στη Ρωσία, το 19ο και τον 20ό αιώνα⁴¹.

Παρόλο όμως ότι σπούδασε, όπως αναφέραμε, ο Σεβαστιάνωφ, νομικά, αλλά είναι γνωστός ως συλλέκτης, εντούτοις, συνέδεσε το όνομά του με δύο ιστορικά γεγονότα του Αγίου Όρους: Το πρώτο έχει σχέση με τη σκίτη

Athos», *Annales Archéologiques* 21 (1861) 173-183. T. Florinskij, «Afonskie akty i fotograficheskie snimki s nih v sobranijah P. I. Sevast'janova», *Zapiski Istorikofilo-logičeskogo Fakul'teta Sankt-Peterburgskogo Universiteta*, 1880, čast 5. (και ανάπτυπο: Πετρούπολη, 1880). V. Viktorov, *Sobranie rukopisej P. I. Sevast'janova*, Μόσχα 1881. E. Granstrem-I. Medvedev, «Photographies de documents Athonites (Collection P. I. Sevast'janov)», *Revue des études byzantines* 33 (1975) 227-293. G. I. Vzdornov, *Istorija otkrytija i izučenija russkoj srednevekovoj živopisi XIX veka*, Μόσχα, 1986, passim. I. L. Kyzlasova, «Novoe o kollekcii P. I. Sevast'janova», στο συλλογικό έργο *Voprosy Slaviano-russkoj paleografii, kodikologii, epigrafiki*, Μόσχα, 1987, σσ. 71-77. Η ίδια, *Russkaja ikona XIV-XVI vekov, Gos. Ist. Muzej, Μόσχα-Λένινγκραντ*, 1988. Η ίδια, «Moskovskie sobirатели 'grečeskogo pis'ma'», *Nashe nasledie*, Μόσχα, 1992, τεύχ. 25, σσ. 6 και 9. J. A. Pjatnickij, «O proishozhdenii nekotoryh ikon iz sobranija Ėrmitaža», *Vostočnoe Sredizemnomor'e i Kavkaz IV-XVI vv., Λένινγκραντ*, 1988, σσ. 126-140. Ο ίδιος, «Proishozhdenie ikon s Afona iz sobranija P. I. Sevast'janova», *Soobščeniija Gosudarstvennogo Ėrmitaža* 53 (1988) 42-44. Ο ίδιος, «P. I. Sevast'janov i ego sobranie», στο συλλογικό έργο *Vizantinovedenie v Ėmitaže*, Λένινγκραντ, 1991, σσ. 14-19. Ο ίδιος, «Vizantijskie i postvizantijskie ikony v Rossii», *Vizantijskij Vremennik* 54 (1993) 153-164. *Vizantijska-Balkany-Rus', Ikony Konca XIII-pervoj poloviny XV vekov, Katalog vystavki, Gos. Tret'jakovskaja galereja, avgust-sent'jabr'* 1991 g., Μόσχα, 1991. R. Billetta, *Der Heilige Berg Athos in Zeugnissen aus sieben Jahrhunderten*, III, Βιέννη-Ν. Υόρκη-Δουβλίνο, 1992, σσ. 122-136+φωτ. IX. Π. Μ. Μυλωνάς, «Αθως: Φωτογραφικές και άλλες απεικονίσεις μονών κατά τον 19ο αιώνα και η ερμηνεία των», *Αρχαιολογία* 1995, τεύχ. 54, σσ. 6-19.

39. Βλ. ότι έγραψε για τις σελίδες που λείπουν και τους χάρτες που σχίστηκαν από αυτόν τον κώδικα ο Ρώσος αρχιμανδρίτης Αντωνίνος Kapustin: K. K. Παπουλίδης, *Ο ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Kapustin...*, σσ. 95-96.

40. *Géographie de Ptolémée; Reproduction photolithographique du manuscrit grec du monastère de Vatopédi au Mont Athos, exécutée d'après les clichés obtenus sous la direction de M. Pierre de Sévastianoff, et précédée d'une introduction historique sur le Mont Athos, les monastères et les dépôts littéraires de la presque île Sainte*, par Victor Langlois, Παρίσι, 1867.

41. Πρβλ. *Akty russkogo na Sv. Afone monastyria velikomučenika i celitelja Pantelejmona*, Κίεβο, 1873. *Actes de l'Athos, IV, Actes de Zographou*, έκδ. των W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev, *Vizantijskij Vremennik* 15 (1907), Priloženie 1. *Actes de l'Athos, V, Actes de Chilandar*, έκδ. των L. Petit, B. Korablev, *Vizantijskij Vremennik* 17 (1911), Priloženie 1. *Actes de l'Athos, VI, Actes de Philothée*, έκδ. των W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev, *Vizantijskij Vremennik* 20 (1913), Priloženie 1. Εξάλλου, το 1879 ο T. Florinskij όταν ετοιμάζε τη διατριβή του *Obrazovanie Serbskogo carstva*, είχε χρησιμοποιήσει το φωτογραφικό αρχείο του P. I. Sevast'janov, όπου υπήρχαν αντίγραφα εγγράφων του Στέφανου Dušan. Αργότερα, ο T. Florinskij δημοσίευσε τη μελέτη του *Pamjatniki zakonodatel'noj dejatel'nosti Dušana*, Κίεβο, 1888. (Για περισσότερα βλ. *Τα αρχεία των Ρώσων βυζαντινολόγων στην Πετρούπολη*, σ. 14).

του αγίου Ανδρέου, της μονής Βατοπεδίου, την οποία, μαζί με τον Α. Ν. Μυγαν'εν⁴², βοήθησε οικονομικά. Οι πατέρες της σκήτης ονόμασαν και τους δύο *κτίτορες* της σκήτης⁴³. Το δεύτερο έχει σχέση με τη μονή Κουτλουμουσί-ου, όπου ο Σεβαστιάνωφ πρωτοστάτησε, το 1860, σε απόπειρα εκρωσισμού της⁴⁴.

Το 1992 διοργανώθηκε, στο μουσείο *Ερμιτάζ* της Πετρούπολεως, έκθεση εικόνων και ιερών σκευών, που προέρχονταν από το Άγιον Όρος. Περιηγητές και προσκυνητές, οι οποίοι κατά καιρούς επισκέφτηκαν «Το Περιβόλι της Παναγίας» θεώρησαν καλό να πάρουν, με διάφορους τρόπους, εικόνες, σταυρούς ευλογίας και άλλα ιερά σκεύη και να τα μεταφέρουν στην πατρίδα τους. Από τον *Κατάλογο των εκθεμάτων της εκθέσεως*⁴⁵, πληροφορούμαστε ότι, από τα 104 εκθέματά της, τα 44 προέρχονται από τις διάφορες συλλογές Σεβαστιάνωφ και σήμερα βρίσκονται στο μουσείο *Ερμιτάζ* της Πετρούπολεως. Στο ίδιο μουσείο υπάρχουν, από το 1988 «σχεδόν 120 εικόνες και τοιχογραφίες από τη συλλογή Ρ. Ι. Sevast'janov»⁴⁶. Μεταξύ των εικόνων αναφέρονται και δύο βημόθυρα του 17ου αι., στα οποία παριστάνεται ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Αυτά ανήκαν σε εκκλησία κελλίου στις Καρυές, απ' όπου και «αγοράστηκαν»⁴⁷.

Είναι όμως γεγονός ότι, αν και δεν εκδόθηκε η ύλη, την οποία συγκέντρωσε ο Σεβαστιάνωφ, με τις διάφορες συλλογές του, αν και δεν αποτιμήθηκε το έργο του στο σύνολό του, εντούτοις, από το 1868 ακόμη, γράφτηκε ότι οι

42. Ρώσος στρατιωτικός, διπλωμάτης, καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Κιέβου και της Μόσχας, ακαδημαϊκός και συγγραφέας (1806-1874), ο οποίος επισκέφτηκε το Άγιον Όρος το 1849 και το 1874. Για περισσότερα βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, *Ο ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Kapustin...*, σ. 97.

43. *Letopis' Russkogo Sv. Andreevskago skita na Afone (1841-1863)*, I, Πετρούπολη, 1911, σ. 203.

44. Για περισσότερα βλ. Γ. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα, 1903, σ. 194. Μ. Μεταξάκης, *Το Άγιον Όρος και η ρωσική πολιτική εν Ανατολή*, Αθήνα, 1913, σ. 88. Χρ. Κτενάς, *Απαντα τα εν Αγίω Όρει ιερά καθιδρύματα εις 726 εν όλω ανερχόμενα και αι προς το δούλον Έθνος υπηρεσίαι αυτών*, Αθήνα, 1935, σσ. 431-436. Ν. Γ. Μυλωνάκος, *Άγιον Όρος και Σλαύοι*, Αθήνα, 1960, σσ. 88-89. Α.-Ε. Tachiaos, «Controverses entre Grecs et Russes à l'Athos», *Le Millénaire du Mont Athos, 963-1963*, II, Chevetogne, 1964, σ. 178. Ι. Π. Μαμαλάκης, *Το Άγιον Όρος (Αθως) διά μέσων των αιώνων*, Θεσσαλονίκη, 1971, σ. 455. R. Billetta, *Der Heilige Berg Athos in Zeugnissen aus sieben Jahrhunderten*, I, Βιέννη-Ν. Υόρκη-Δουβλίνο, 1992, σ. 271.

45. *Gosudarstvennyj Ėrmitaż, Afonskie drevnosti, Katalog vystavki iz fondov Ėrmitaża*, Πετρούπολη, 1992.

46. J. A. Pjatnickij, «Proishozhdenie ikon s Afona iz sobranija P. I. Sevast'janova», *Soobščenie Gosudarstvennogo Ėrmitaża* 53 (1988) 44.

47. *Vizantija i vizantijskie tradicii*, Λένινγκραντ, 1991, σ. 13 (έκδ. Gos. Ėrmitaż-Gos. Russkij Muzej) και *Afonskie drevnosti, Katalog vystavki iz fondov Ėrmitaża*, Πετρούπολη, 1992, σ. 52, αριθ. 37 (έκδ. Gos. Ėrmitaż).

συλλογές του και η πρώτη επεξεργασία των αντικειμένων ή αντιγράφων θεωρήθηκε δύσκολο και τιμητικό επιστημονικό έργο⁴⁸.

Τέλος, ο R. Billetta αναφέρει ότι ενώ στο πάθος του συλλέκτη θυσίασε μεγάλο μέρος της περιουσίας του και το ήμισυ της ζωής του, εντούτοις, άδικα θα αναζητήσει κάποιος το όνομά του στη μη καθαρώς επιστημονική γραμματεία για το Άγιον Όρος⁴⁹.

48. (Ανώνυμος), *Krestnyj Kalendar' na 1868 g.*, σ. 34.

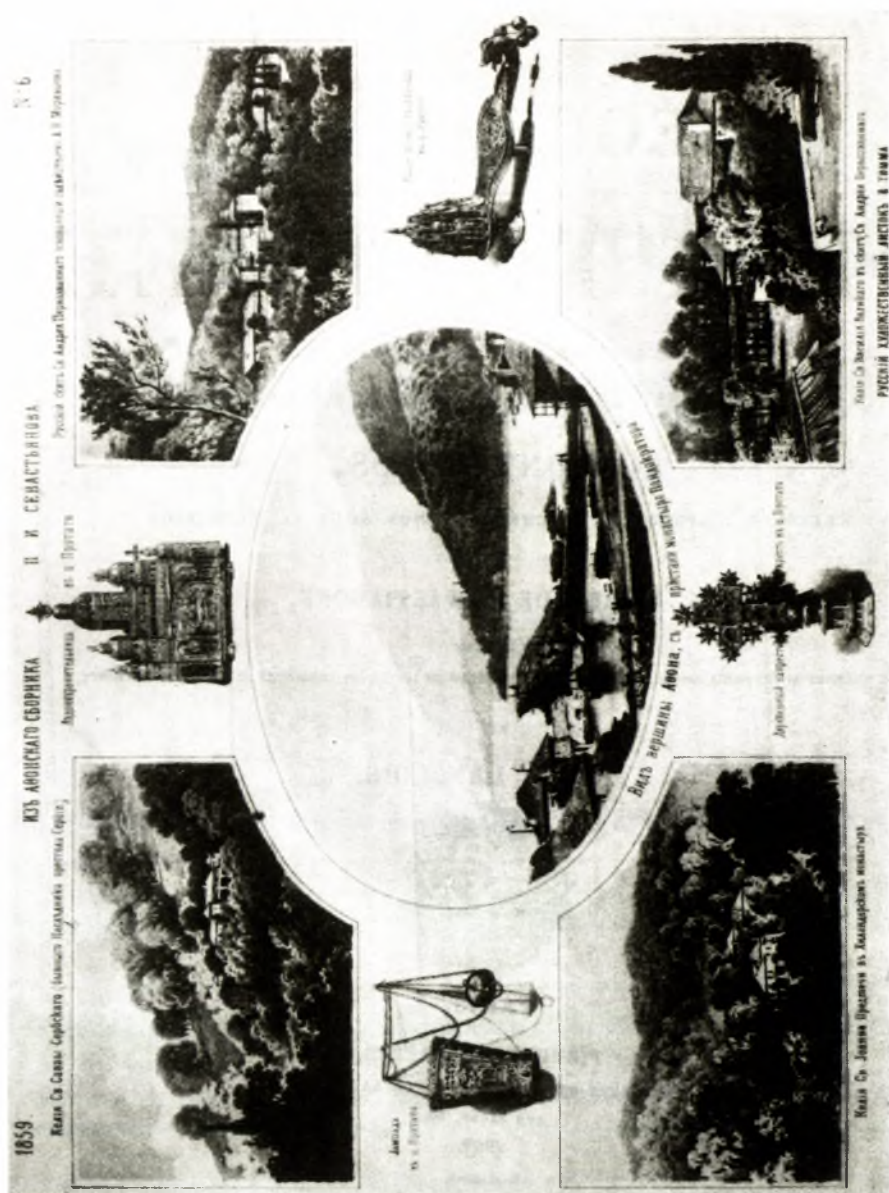
49. R. Billetta, *Der Heilige Berg Athos in Zeugnissen aus sieben Jahrhunderten*, I, σσ. 122, 124.

Εικ. 1. Ο Ρ. Ι. Sevast'janov (1811-1867), από πορτραίτο της δεκαετίας του '40. (Από το βιβλίο: *Russkie putešestvenniki po grečeskomu miru, XII-pervaja polovina XIXvv.*, Μόσχα, Indrik, 1995, σ. 37).

Εικ. 2. Άλλη φωτογραφία του P. I. Sevast'janov. (Από τη μελέτη του J. A. Pjatnickij, «Proishozhdenie ikon s Afona iz sobranija P. I. Sevast'janova», *Soobščenie Gos. Ėrmitaza* 53 (1988) 42).

Εικ. 4. Φωτογραφίες του P. I. Sevast'janov, τραβηγμένες στο Άγιον Όρος το 1858, όπως είδαν το φως της δημοσιότητας στη Ρωσία το 1859, στο περιοδικό *Russkij khudozhestvennyj listok* 1859, τεύχος 6. (Από τη μελέτη του J. Platnickij), «Proishozhdenie ikon s Afona iz sobranija P. I. Sevast'janova», *Sobščenie Gos. Ermitaža* 53 (1988) 43).

GÉOGRAPHIE DE PTOLÉMÉE

REPRODUCTION PHOTOLITHOGRAPHIQUE

DU MANUSCRIT GREC DU MONASTÈRE DE VATOPÉDI

AU MONT ATHOS,

EXÉCUTÉE D'APRÈS LES CLICHÉS OBTENUS SOUS LA DIRECTION

DE

M. PIERRE DE SÉWASTIANOFF,

ET PRÉCÉDÉE

D'UNE INTRODUCTION HISTORIQUE SUR LE MONT ATHOS, LES MONASTÈRES ET LES DÉPÔTS LITTÉRAIRES DE LA PRESQU'ÎLE SAINTE,

PAR

VICTOR LANGLOIS.

PARIS,

LIBRAIRIE DE FIRMIN DIDOT FRÈRES, FILS ET Cie,

IMPRIMEURS DE L'INSTITUT ET DE LA MARINE,

RUE JACOB, 56.

1867.

Gravé d'après.

Εικ. 5. Η προμετωπίδα του βιβλίου *Γεωγραφία*, του Πτολεμαίου, (χειρόγραφο της μονής Βατοπεδίου), όπως εκδόθηκε στο Παρίσι το 1867, από φωτογραφίες της αποστολής P. I. Sevast'janov.